

ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ

1. Μαγική δύναμη του λόγου

Πολλοί λαοί, προπάντων πρωτόγονοι, πιστεύουν στη μαγική δύναμη του λόγου. Οί λέξεις μυστηριωδῶς εισδύουν διὰ μέσου προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ ἀσκοῦν μικρὴ ἢ μεγάλη ἐπίδραση σ' αὐτά. Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐπίδραση αὐτὴ ἔχει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀντικειμένου ἢ προσώπου. "Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριότερα τμήματα τῆς ἀτομικότητος, λέγει ὁ Freud¹, εἶναι τὸ ὄνομα καὶ ὅταν κανεὶς γνωρίζῃ τὸ ὄνομα ἐνὸς προσώπου ἢ ἐνὸς πνεύματος, ἀποκτᾷ ἐξουσία καὶ ἐπὶ τοῦ φέροντος αὐτό.

Σὰν φτερωτὲς πνευματικῆς ὑπάρξεις, ἔπεα πτερόεντα, εἶδε τίς λέξεις ὁ ἄνθρωπος τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς². Γιὰ λόγους πτηνοῦς μιλάει ὁ Πλάτων³. «Βούστηκε, τὸν ἔφαγε ἡ βουὴ τοῦ κόσμου» (ἢ «τὰ λόγια τοῦ κόσμου») λένε οἱ σημερινοὶ ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι στὴ χώρα μας, γιὰ νὰ δηλώσουν τὴ μυστηριώδη ἐπίδραση τῆς φήμης (τοῦ λόγου τῶν πολλῶν) στὸν ἄνθρωπο⁴.

Στὴν ἀντίληψή γιὰ τὴ μαγικὴ δύναμη τοῦ λόγου στηρίζεται ὁ εὐφημισμὸς, ποὺ σημαίνει: πρῶτον χρῆση κολακευτικῶν καὶ εὐοίωνων λέξεων καὶ φράσεων, ἀντὶ ἄλλων ποὺ μὲ τὸ χρόνο ἔχουν πάρει κακὴ σημασία ἢ εἶναι οὐδέτερες, μὲ σκοπὸ ν' ἀσκηθῇ ἀνάλογη ἐπίδραση σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα· δεῦτερον ἀλλαγὴ ὀνομάτων, καὶ τρίτον ἀποφυγὴ προφορᾶς δυσφήμων λέξεων ἢ ὀνομάτων προσώπων ἢ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ἀπαγορευμένα.

Γιὰ τὸν εὐφημισμὸ ὡς φαινόμενο λαογραφικόν, ποὺ ἀποκαλύπτει σπουδαία πτυχὴ τῶν ἀνθρώπινων συναισθημάτων, ἔχουν γίνῃ πολλὲς σποραδικῆς

1. S. FREUD, Totém καὶ ταμπού, μετάφρ. Στ. Φερεντίνου, ἸΑθῆναι (χωρὶς χρονολογία) σ. 114. Πρβ. καὶ A. DIETERICH, Mutter Erde (1925), σ. 94. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. 3, ἸΑθῆναι 1931, σ. 164. ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέροσ Α', ἐν ἸΑθῆναισιν² 1965, σ. 353. LUCIEN LÉVY - BRUHL, Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, Παρίσι 1951, σ. 46 κ.έ. Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, "Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Λαογραφία 20 (1962) 447.

2. Βλ. W. WACKERNAGEL, «Ἐπεα πτερόεντα», Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie, Basel 1880.

3. Νόμοι 717c.

4. Βλ. καὶ ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις Στ. Βίου, Λαογραφία 8 (1921-25) 474, σημ. 2.

παρατηρήσεις· μᾶς λείπει ὅμως ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ θέματος ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Τὸ κενὸ τοῦτο θὰ προσπαθήσῃ νὰ καλύψῃ, ὅσο τὸ δυνατόν, ἡ μικρὴ τούτη μελέτη.

2. Εὐφημισμὸς καὶ ἐπωδές

Ἔχει λεχθῆ, καὶ εἶναι σωστό, ὅτι οἱ ἐπωδές εἶναι τὸ ἀρχαιότερο ποιητικὸ εἶδος, γιὰτὶ συνδέονται μὲ τὴν ἐνστικτώδη ἀγωνία καὶ προσπάθεια τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου νὰ θεραπευθῆ ἀπὸ κάποια ἀρρώστια ἢ γενικὰ ν' ἀποφύγῃ κάτι κακὸ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ κάτι καλὸ. Γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ τῶν ἐπωδῶν χρησιμοποιοῦνται δύο μέσα, ἡ μαγικὴ πράξις καὶ ὁ μαγικὸς λόγος, πού ταιριάζει σὲ κάθε εἰδικὴ περίπτωση. Στὸ λόγο αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἡ πίστη στὴ μαγικὴ δύναμή του. Εἶναι συνήθως ἕμμετρος ὁ λόγος τῶν ἐπωδῶν, γιὰτὶ ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ μελωδία ἐνισχύουν, καθὼς πιστεύεται, τὴν μαγικὴν πράξις.

Ἡ πίστη στὴν ἀποτελεσματικότητά τῶν ἐπωδῶν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρχαιοτάτους χρόνους. Στὸν Ὅμηρο (τ 456) μὲ ἕμμετρα λόγια, τὴν «ἐπαιοιδῆν», σταματᾷ τὸ αἶμα στὴν πληγὴ τοῦ Ὀδυσσεά:

ὠτειλὴν δ' Ὀδυσσεῆος ἀμύμονος, ἀντιθέοιο,
 δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαιοιδῆ δ' αἶμα κελαινὸν
 ἔσχεθον...

Σὲ πολλὰ χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, γίνεται λόγος γιὰ φαρμακοὺς καὶ ἐπαιοιδούς: ... *συνεκάλεσε δὲ Φαραὼ τοὺς σοφιστὰς Αἰγύπτου καὶ τοὺς φαρμακοὺς καὶ ἐποίησαν καὶ οἱ ἐπαιοιδοὶ τῶν Αἰγυπτίων ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ὡσαύτως* ("Ἐξοδος Ζ, 11 Πρβ. αὐτόθι Ζ, 22 καὶ Ἡσαΐας ΜΖ, 9).

Στὶς μαγικὲς αὐτὲς δοξασίες δὲν πιστεύουν, φυσικὰ, ἄνθρωποι μὲ ἀνεπτυγμένη διανόηση. Στὸν Χαρμίδη τοῦ Πλάτωνος π. χ. (155 e), παρουσιάζεται ὁ Σωκράτης νὰ μιλάει εἰρωνικὰ γιὰ τὴ δύναμη τῆς ἐπωδῆς: *καὶ ἐγὼ εἶπον ὅτι αὐτὸ μὲν [τὸ τῆς κεφαλῆς φάρμακον] εἶη φύλλον τι, ἐπωδὴ δὲ τις ἐπὶ φαρμάκῳ εἶη, ἦν, εἰ μὲν τις ἐπάδοι ἅμα καὶ χρωῶτο αὐτῷ παντάπασιν ὑγιᾶ ποιοῖ τὸ φάρμακον.* Ἄνευ δὲ τῆς ἐπωδῆς οὐδὲν ὄφελος εἶη τοῦ φύλλου. Ὁ Πλάτων ἐπίσης στὴν Πολιτεία του (364 b) ψέγει τοὺς ἀγύρτες καὶ μάντις πού περιφέρονται καὶ ἐπαγγέλλονται θεραπείες μὲ τὶς ἐπωδές των: *Ἀγύρται δὲ καὶ μάντις ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες, πειθουσιν ὡς ἔστι παρὰ σφίσις δύναμις παρὰ θεῶν ποριζομένη, θυσίαις τε καὶ ἐπωδαῖς, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων ἀκείσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἑορτῶν.*

Πλεῖστες εἶναι καὶ οἱ νεοελληνικὲς ἐπωδές, στὶς ὁποῖες τὴ μαγικὴ πράξις συνοδεύουν λόγια εὐφημιστικά, συνήθως θρησκευτικοῦ περιεχομένου, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ συμβάλλουν στὴ θεραπευτικὴ ἢ ἀποτρεπτικὴ δύναμη τῆς ἐπωδῆς. Γιὰ νὰ ξεβασκάνουν κάποιοι π.χ., ἐνώνουν τὰ τρία δάκτυλα, τὸν ἀντίχειρα, τὸ

δείκτη και τὸ μεσαῖο (ὅπως κάνουμε τὸν σταυρὸ) και με αὐτὰ σταυρώνουν τὸ πρόσωπο τοῦ βασκαμένου τρεῖς φορές και λένε συγχρόνως λόγια μυστικά: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος και ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν και ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Δύο μάτια σ' ἀβασκάνανι, τρία λόγια θὰ σὲ γιάνι. Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς και τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ κι ὅλα τὰ κακὰ σκορπᾷ»¹.

Στὴν Κρήτη τὴν πρώτη Ἰανουαρίου ἕνας πού μπαίνει πρῶτος στὸ σπίτι (ἀκάνει ποδαρικό») φέρνει μαζί του μιὰ μεγάλη πέτρα, κάθεται ἐπάνω σ' αὐτὴ και λέγει: «Κλοῦ στὰ ῥνίθια σας, καλοχρονιά στὰ ῥίβια σας και καλὸς χρόνος στὴν ἀφεντιά σας»².

Ἡ πίστη στὴ μαγικὴ δύναμη τοῦ λόγου φαίνεται και στὶς κατάρεις. Σὲ πολὺ παλαιούς χρόνους μάλιστα, γιὰ νὰ δεθῆ ἡ θεότητα πρὸς τὴν ὁποία ἀπευθυνόταν ὁ καταράμενος και νὰ μὴ μπορῆ νὰ διαφύγῃ, μνημονευόταν τὸ ὄνομά της, οἱ προσωνομίεις της, τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα ἐπιθετὰ της, τὸ γένος, ὁ τόπος διαμονῆς της κτλ.³

Και ἡ προσευχὴ βασικά ἔχει τὸ ἴδιο νόημα με τὴν ἐπωδῆ. Ὁ προσευχόμενος ἐπιδιώκει νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ θεῖον με τὰ λόγια του, νὰ τὸ ἐξαναγκάσῃ νὰ ὑποταχθῆ στὴ θέλησή του⁴.

3. Ὁ εὐφημισμὸς ἀναγκαῖος κατὰ τὶς λατρευτικὲς πράξεις και τὶς δύσκολες περιστάσεις τῆς ζωῆς

Εὐφημισμὸς ἐπιβάλλεται κατὰ τὸ χρόνο πού τελεῖται λατρευτικὴ πράξη. Τυπικὴ και κοινὴ εἶχε γίνεи στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ γνωστὴ εὐφημιστικὴ φράση «ἔφυγον κακὸν εὔρον ἄμεινον». Λεγόταν σὲ περιπτώσεις μαγικῆς ἢ λατρευτικῆς τελετουργίας. Ὁ Δημοσθένης στὸν Περὶ στεφάνου λόγο του (259) λέγει γιὰ τὸν ἀντίπαλό του Αἰσχίνη: ... οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων, ἀνὴρ δὲ γενόμενος τῇ μητρὶ τελοῦση, τὰς βίβλους ἀνεγίγνωσκας και τ' ἄλλα συνεσκευωροῦ, τὴν μὲν νύκτα νεβροῖζων και κρατηροῖζων και καθαίρων τοὺς τελονόμενους και ἀπομάττων τῷ πηλῷ και τοῖς πιτύροις και ἀναστὰς ἀπὸ τοῦ καθαρμοῦ κελεύων λέγειν «ἔφυγον κακὸν εὔρον ἄμεινον».

Ὅμοια συνήθεια ὑπῆρχε στὴν ἀρχαία Ἀθήνα κατὰ τοὺς γάμους: Ἀθήνησι γὰρ ἐν τοῖς γάμοις ἔθος ἦν ἀμφιθαλῆ παῖδα μετὰ δρυῖνων καρπῶν στέφεισθαι και λίκνον ἄρτων πλήρες περιφέροντα λέγειν «ἔφυγον κακὸν εὔρον ἄμεινον».

1. Βλ. πρόχειρα Γ. Α. ΡΗΓΑ, Σκιαθου λαϊκὸς πολιτισμὸς, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 154.

2. Χειρ. ΚΕΕΑ (χειρόγραφον Κέντρου Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας), ἀρ. 448.

3. Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΝ, Ἄραϊ, Ἀθήνα 1929, σ. 15. Βλ. και Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ, ἔ.ἀ. σ. 448.

4. Βλ. και Πλάτωνος, Ἀλκιβιάδης II 149b: τὴν γ' οὖν εὐφημίαν οὐκ ἄλλην τινά μοι δοκεῖ λέγειν ὁ θεὸς ἢ τὴν εὐχὴν αὐτῶν.

Γιὰ τὴν τυπικὴ αὐτὴ φράση, στὴ γνωστὴ συλλογὴ παροιμιῶν (Pargomiographi Graeci, Ζηρόβιος III 98) σημειώνεται: *Αὕτη τάττεται ἐπὶ τῶν μεταβολῆν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα οἰωνιζομένων.*

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ εὐφημιστικὴ ἀρχαία φράση διεσώθη στὸν Ἑλληνισμό τοῦ Πόντου, διαφοροετικὴ κάπως, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο πάντοτε νόημα: Τὴν πρώτη Ἰανουαρίου, ὅταν τὰ παιδιὰ ἤθελαν ν' ἀποχαιρετίσουν τὸν παλιὸ χρόνον καὶ νὰ εὐχρηθοῦν γιὰ τὸν νέο πού ἔρχεται, ἔλεγαν: «Ἐξήβαμ' ἔς σὸν κακόχρονον κ' ἐσήβαμ' σὸν καλόχρονον»¹.

Γιὰ τὸν εὐφημισμὸ κατὰ τὴν διάρκεια λατρευτικῶν πράξεων κάνει λόγο καὶ ὁ Πλούταρχος (Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος 784b): *Οὐδὲν γὰρ ὦν ἄνθρωπος ἔχει πέφυκε θεϊότερον λόγου καὶ μάλιστα τοῦ περὶ θεῶν, οὐδὲ μείζονα ροπήν ἔχει πρὸς εὐδαιμονίαν. Διὸ τῶ μὲν εἰς τὸ χρηστήριον ἐνταῦθα κατιόντι παρεγγυῶμεν ὅσια φρονεῖν, εὐφημα λέγειν. Οἱ δὲ πολλοὶ γελοῖα δοῶσιν ἐν ταῖς πομπαῖς καὶ ταῖς ἑορταῖς, εὐφημίαν προκηρύττοντες, εἶτα περὶ θεῶν αὐτῶν τὰ δυσφημώτατα καὶ λέγοντες καὶ διανοούμενοι*².

Ἐπειδὴ πάντοτε ὑπῆρχε ὁ φόβος νὰ εἰπῆ κανεὶς ἄσεμνα καὶ ἀπρεπῆ λόγια κατὰ τὴ διάρκεια ἱερᾶς τελετῆς, γι' αὐτὸ συνιστοῦσαν «εὐφημίαν» μὲ τὴν ἔννοια τῆς σιωπῆς. Στους Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνη (στ. 353 κ.έ.) ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ σὲ ἱερῇ στιγμῇ προτρέπει νὰ εὐφημήσουν καὶ ν' ἀπομακρυνθοῦν οἱ βέβηλοι καὶ ἑναγεῖς:

*Εὐφημεῖν χρὴ καξίστασθαι τοῖς ἡμετέροισι χοροῖσι
ὅστις ἄπειρος τοιῶνδε λόγων, ἢ γνώμη μὴ καθαρεύει
ἢ γενναίων ὄργια Μουσῶν μὴτ' εἶδε μὴτ' ἐχόρευσε...*

Στὴν Ἰλιάδα (I 171), ὅταν ἡ πρесеβεία, πού θὰ πήγαινε στὸν ὀργισμένο Ἀχιλλεῖα, εἶναι ἔτοιμη, συνιστᾶται νὰ φέρουν νερὸ γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν καὶ νὰ προτρέπουν σιωπῆ, γιὰ νὰ προσευχηθοῦν στὸν Δία:

*Φέрте δὲ χερσὶν ὕδωρ, εὐφημησαί τε κέλεσθε,
ἄφρα Διὶ Κρονίδῃ ἀρησόμεθ', αἶ κ' ἐλέηση*³.

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀντίληψη προέρχεται τὸ διαδεδομένο στὴ νεώτερη Ἑλλάδα ἔθιμο γιὰ τὸ ἀμίλητο ἢ βουβὸ νερὸ⁴. Σὲ ἐπίσημες ἡμέρες, τοῦ Ἁγίου Βασι-

1. Ἀπὸ χειρ. ΚΕΕΛ.

2. Οἱ θεοὶ δὲν ἀποδέχονται τίς προσφορὰς τῶν βλασφημούντων λέγει ὁ Πλάτων (Ἀλκιβιάδης II 149c): *βλασφημούντων οὖν αὐτῶν ἀκούοντες οἱ θεοὶ οὐκ ἀποδέχονται τὰς πολυτελεῖς ταντασί πομπάς τε καὶ θυσίας.*

3. Βλ. καὶ Ἡρόδοτο 3, 38: *Οἱ δὲ ἀμβώσαντες μέγα εὐφημείων μιν ἐκέλευον. Οὕτω μὲν νῦν ταῦτα νενομίστα...*

4. Γνώμη γιὰ τὸ ἀμίλητο νερὸ διετύπωσε καὶ ὁ Γ.Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, Τὸ «ἀμίλητο νερὸ» εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 15/16 (1962/63) Ἀθῆναι 1964, σ. 42 κ.έ. κατὰ τρόπον ὅμως ἀντιφατικὸ καὶ ἀσαφῆ. Στὴ σ. 45 γράφει: «Οὕτω πιστεύομεν ὅτι εἰς τὴν

λείου, τῶν Θεοφανείων, τὴν Πρωτομαγιά κτλ., ὑπάρχει ἡ συνήθεια σὲ περιπτώσῃ ἀσθενείας, νὰ φέρνουν νερὸ ἀπὸ τὴ βρύση ἢ ἀπὸ ἀγίασμα ἢ ἀπὸ τόπο ζωτικῶν, χωρὶς καθόλου νὰ μιλήσουν σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ. Τὸ νερὸ αὐτὸ τὸ χρησιμοποιοῦν ὡς καθαρτικὸ ἢ ἰαματικὸ, ράντισμα σπιτιοῦ ¹, ράντισμα ἀγρῶν, ἴαση ἀσθενῶν καὶ ἄλλα ὅμοια. Παραθέτω ἐδῶ σχετικὴ λαϊκὴ παράδοση, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Γ. Πολίτη ², κατὰ τὴν ὁποία τὸ νερὸ προέρχεται ἀπὸ τόπο δαιμονικῶν ὄντων: «Σὲ μιὰ σπηλιά τοῦ βουνοῦ Μπουρίνου (Κοζάνης) σταλάζει νερὸ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ βυζιά τῶν Νεραϊδῶν ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ καὶ γιὰτρύει κάθε ἀρρώστια. "Ὅποιος θέλει νὰ πάρη ἀπ' αὐτὸ τὸ νερὸ καὶ νὰ δώσῃ τοῦ ἀρρώστου νὰ πιῇ, πρέπει νὰ πάη ἀμίλητος ἐκεῖ καὶ ἀμίλητος νὰ γυρίσῃ γι' αὐτὸ τὸ νερὸ τὸ λένε βουβόν» ³.

Ὁ εύφημισμὸς ἐπιβάλλεται καὶ σὲ ἄλλες δύσκολες περιστάσεις τῆς ζωῆς, γιὰ ν' ἀποφευχθῇ τὸ κακό. Τὰ μεσημέρια τοῦ καλοκαιριοῦ π.χ. πολλὲς φορὲς οἱ Νεραϊδες σηκώνουν ἀνεμοστρόβιλο, κατὰ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις ⁴. Ὅποιος βρεθῇ μέσα στὸν ἀνεμοστρόβιλο, κινδυνεύει νὰ τὸν ἀρπάξουν οἱ Νεραϊδες. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ εἰπῇ τρεῖς φορὲς: «Μέλι καὶ γάλα. Κάπ' ἐδῶ πέρασ' ἡ βασιλιάς Ἀλέξαντρος, ζῆ καὶ βασιλεύει» ⁵. Μιὰ γυναίκα ἔγκυος (φορτωμένη), ποὺ περνάει δύσκολες στιγμὲς, δὲν πρέπει νὰ βρίζῃ καὶ νὰ βλαστημάη· μόνο καλὰ λόγια νὰ λέγη, νὰ εύφημῇ. Στὰ Φάρασα τῆς Κατπαδοκίας, ἀν' ἄκουγαν

χρῆσιν ἀμίλητου νεροῦ ὑπόκειται ἡ πίστις, ὅτι μὲ τὸ μεταφερόμενον οὕτω, δηλ. ἐν σιωπῇ, ὕδωρ, ἐπιζητεῖται νὰ μὴ παραχθῇ τὸ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον δαιμονικόν ὃν καὶ καταστῆ ἔτσι δυσμενῶς διατεθειμένον πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ὕδατος τούτου σκοπόν, οὕτω δὲ ἀντὶ ὠφελείας ἐπιφέρῃ βλάβην». Συνεχίζει μὲ μιαν ἄλλη σκέψη γιὰ τὴ σιωπῇ: «Ἡ σιωπῇ εἰς ἐνεργείας λατρευτικοῦ, ἰδίᾳ δὲ μαγικοῦ καὶ μαντικοῦ περιεχομένου, ἔχει τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τῆς παρακωλήσεως τῆς διαταράξεως τοῦ τυπικοῦ τῆς τελετουργικῆς, οὕτω δὲ τῆς ματαιώσεως τοῦ ἐπιδιωκόμενου δι' αὐτῆς σκοποῦ... Εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον τελετουργικῶν σήμερον ἐνεργειῶν τοῦ λαοῦ, εἰς τὰς ὁποίας τὸ στοιχεῖον τῆς σιωπῆς ἐνέχει εἰδικὴν σημασίαν, περιλαμβάνονται καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ «ἀμίλητο νερό».

1. Βλ. Λαογραφία 4 (1913-14) 735-736, 16 (1956-57) 266.

2. Παραδόσεις, τόμ. 1, ἀρ. 683.

3. Ἀνάλογες δοξασιεὶς γιὰ θεραπεία μὲ ἀμίλητο νερὸ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀναφέρει ὁ Τζέτζης: Τοῦ δὲ τὸ πάθος ἀγγεῖλαντος ἀναυδον ὕδωρ μετ' ἐφωδῆς ἐκροφήσαντος, εὐθὺς ἐκείνος ἐπισπᾶται τὴν ἴασιν (Ἐπιστολαὶ 31, 36 ἐκδ. ΤΗ. PRESSEL). Ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο χωρὶς ὀνομάζει τὸ ἀμίλητο νερὸ *σιγῶν ὕδωρ*:

*Τὶς ὑπὸ τοῦ ὄφωος δηχθεῖς, ὕδωρ σιγῶν εἰ πίοι
λαβὴν μαχαίρας μέλαιναν τῷ ὕδατι ἐμβάψας...*

(Χιλιάδες, χιλ. 8, ἴστ. 170, 132 κ.έ.)

Βλ. καὶ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΒΒΠ, 6, 38.

4. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παραδόσεις, τόμ. 1, ἀρ. 651-652. Πρβ. καὶ ἀρ. 684.

5. Ἐδῶ γίνεται συμφορμὸς τῶν παραδόσεων γιὰ τὶς Νεραϊδες μὲ τὴν παράδοση γιὰ τὴ Γοργόνα, ποὺ ἐθεωρεῖτο ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

γυναίκα σὲ τέτοια κατάσταση νὰ ἐκστομίζη ὑβριστικές λέξεις, τῆς ἔλεγαν: «Στὸ Θεό σου, δὲν φοβᾶσαι καὶ βρίζεις; Θὰ πονέση ἡ καρδιά σου γιὰ νὰ ξελευθερωθῆς»¹.

Νὰ εὐφημοῦμε καὶ ὄχι νὰ βλασφημοῦμε πρέπει καὶ ὅταν ἓνα κακὸ πρωτοπαρουσιάζεται καὶ ὑπάρχει φόβος νὰ ἔχη καὶ συνέχεια. Τῆ γνώμη αὐτὴ βρίσκουμε διατυπωμένη ἤδη στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Στὸν πρὸς Λεπτίνην λόγο τοῦ Δημοσθένους (115) ἀναφέρεται τὸ ἐξῆς: *Τότε μὲν γὰρ ἡ πόλις ἡμῶν καὶ γῆς ἠπόρει καὶ χρημάτων, νῦν δ' ἐδορήσει: δεῖ γὰρ οὕτω λέγειν καὶ μὴ βλασφημεῖν*. Τὴν ἴδια εὐφημιστικὴ διάθεση πρέπει νὰ ἔχουμε, ὅταν μᾶς τυχαῖν ἄναποδιά, λέγει, μὲ ἄλλα λόγια, νεώτερη λαϊκὴ παροιμία ἀπὸ τῆ Θράκη: «Καλῶς ἦρθες, κακορίζικιά, ἂν ἦρθες μοναχὴ σου»².

4. Ὁ εὐφημισμὸς στοὺς χαιρετισμοὺς καὶ στὴν καθημερινὴ συζήτηση

Σ' ὅλους εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ χαιρετισμὸς εἶναι εὐχή, ποὺ γίνεται γιὰ νὰ δημιουργήσῃ φιλικὴ ἀτμόσφαιρα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀκοῦμε συχνὰ νὰ λένε: «Ἡ καλημέρα εἶν' τοῦ Θεοῦ», γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴ σπουδαία σημασία τοῦ χαιρετισμοῦ, καὶ ἀντίθετα, γιὰ νὰ δηλώσουν ἀμείλικτη ἐχθρότητα λένε: «Τοῦ ἔκοψε καὶ τὴν καλημέρα ἀκόμη». Καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις φαίνεται ὅτι ὁ χαιρετισμὸς εἶναι εὐχή μὲ εὐφημιστικὴ διάθεση. Σὲ ἀπλὸ χαιρετισμὸ «Γειά σου», ὁ ἄλλος ἀπαντᾷ «Γειά νὰ μὴ σ' ἀφήνη». Ὅταν κανεὶς παταρισθῆ, τοῦ λένε «Γειά σου», καὶ πιστεύουν ὅτι κάποιος κακὸ πνεῦμα βγαίνει ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὅταν ρωτήσουν κάποιος γιὰ τὸ παιδί του: «Δικό σου εἶναι;», ἀπαντᾷ: «Τοῦ Θεοῦ εἶναι», καὶ ὁ ἄλλος τοῦ λέγει: «Ὁ Θεὸς νὰ σοῦ τὸ χάριση καὶ νὰ τὸ χαίρεσαι»³. Στὴ Λῆμνο, ὅταν τὸ πρωὶ οἱ ἄνθρωποι πηγαίνουν στὴ δουλειά τους καὶ τοὺς ρωτοῦν ποῦ πᾶνε, δὲν ἀπαντοῦν, διότι τὸ θεωροῦν κακό. Ἀπαντοῦν μόνον, ὅταν ἡ ἐρώτηση διατυπωθῆ: «Γιὰ ποῦ θέλει ὁ Θεός;»⁴

5. Εὐφημιστικὴ ἀλλαγὴ ὀνομάτων δαιμονικῶν ὄντων, κακοποιῶν ζώων, ἀσθενειῶν

Εὐφημισμὸς ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον μὲ τὴ χρῆση κολακευτικῶν εὐφημιστικῶν λέξεων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀλλαγὴ ὀνομάτων. Ἀλλάζουν τὰ ὀνόματα δαι-

18. Ἀπὸ χειρ. Δ. Λουκοπούλου, στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν στὴν Ἀθήνα.

19. P. AUG. DE GUYS, Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallèle de leurs mœurs, εκδ. 3η, Παρίσι 1783, τόμ. 2ος, σ. 164.

20. Χειρ. ΚΕΕΑ ἀρ. 229, σ. 251.

21. Χειρ. ΚΕΕΑ ἀρ. 1473, σ. 209.

μονικῶν ὄντων, γιὰ νὰ τὰ κάμουν καλόβουλα καὶ ν' ἀποφύγουν τὴ βλάβη ἀπὸ αὐτά. Τὸ ἴδιο φαινόμενο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀπώτατη ἀρχαιότητα. Ὀνόματα ποῦ εἶχαν πάρει κακὴ σημασία μὲ τὸ χρόνο, τὰ ἄλλαζαν μὲ ἄλλα εὐχρᾶ ἢ εὐτυχίας δηλωτικά. Ἔτσι τὸν Ἄδη ὀνόμασαν *Πλούτωνα*: πολλοὶ φοβούμενοι τὸ ὄνομα, *Πλούτωνα* καλοῦσιν αὐτόν, λέγει ὁ Πλάτων (Κρατύλος 413 Α). Ὁ Ἄδης ὀνομάστηκε ἐπίσης εὐφημιστικῶς μὲ ἄλλα ὀνόματα: *Πολυδέκτης*, *Πολυδέγγων*, *Ἀγησίλαος*, *Εὐκλῆς*, *Εὐκόλος* κτλ. Ἡ Περσεφόνη ὀνομάστηκε *Ἀγνή*, *Δέσποινα*, *Μελιτώδης*, *Μελίβοια* κτλ. Ὁ Ζεὺς πῆρε τὰ εὐφημιστικά ἐπίθετα *Μελίχιος*, *Εὐβουλος*, *Βουλαῖος*, *Τροφώνιος*, *Κλύμενος*, οἱ Ἐριννῆες ὀνομάστηκαν *Σεμναί*, *Εὐμενίδες*, καὶ ἡ μητέρα των ἐκοσμήθη μὲ τὸ ὄνομα *Εὐωνύμη*.¹

Στὴ νεώτερη Ἑλλάδα ὑπερφυσικά ὄντα ἀποκαλοῦνται μὲ εὐφημιστικά ὀνόματα: Τὶς Νεράιδες, ποῦ γενικὰ πιστεύεται ὅτι μποροῦν νὰ βλάψουν, τὶς ὀνομάζουν κατὰ τόπους μὲ διάφορα ἐπαινετικά ὀνόματα: *Κυράδες*, *Κυράτσες*, *Καλὲς κυράδες*, *Ἀρχόντισσες*, *Καλομοῖρες*, *Καλότυχες*, *Χαριτωμένες*, *Κοράσια*, *Κοπέλες*, *Μελιτένιες*, *Ἀγγελουῶδες* ἢ *Ἀγελοῦδες*, *Μελιγάνες*, *Καλὲς γυναῖκες*, *Ἀσπροφόρες*, *Καλὲς Ἀρχόντισσες*. Στὸν Πόντο τὶς λένε ἀκαλύτερες ἀπὸ μᾶς» (ἀπὲ μᾶς κάλλιον π' εἶναι)².

Τὴ νυφίτσα στὴν Κρήτη τὴ λένε *καλὴ κυρὰ-παπαδιά*. Σὲ πολλοὺς ἐλληνικοὺς τόπους *κουρά* (κ' φά) λένε τοὺς ποντικούς καὶ ἄλλα ζώφια ποῦ ζοῦνε στοὺς τοίχους καὶ στὶς στέγες τῶν σπιτιῶν, γιὰτὶ ἔτσι πιστεύουν ὅτι θ' ἀποφύγουν τὴν καταστροφὴ μεταξοσκωλήκων, τροφῶν καὶ οἰκιακῶν ἀντικειμένων.

Ἡ κακοποιὸς ἐπίδραση ζώου ἀποφεύγεται ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματός του, ἀλλὰ καὶ μὲ εὐγενεῖς προσφωνήσεις καὶ μὲ ἄλλα καλὰ λόγια γιὰ τὸ ζῶο: «Ἄν στὸ δρόμο συναντήσης νυφίτσα, λέγει χωρικός τοῦ Πηλίου, νὰ

1. Πολλὲς ἀκόμη εἶναι οἱ εὐφημιστικὲς λέξεις ποῦ παραδίδονται ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα ἢ ἐπλάσθησαν στοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Σημειώνουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς γνωστές: *εὐώνυμος* (ἀριστέρος), *ἦδος* (ἔξος), *Εὐξείνος Πόντος*, *εὐφρόνη* (νύχτα), *ἐκοιμήθη* (ἀπέθανε), *καλονόματο* (παλούκι) κτλ. Εὐφημιστικὸ εἶναι καὶ τὸ νόημα πολλῶν ἀποτροπιαστικῶν λέξεων καὶ φράσεων: *ἀμελέτητη* (ἐξανθηματικὴ νόσος), *ἄμορα* (ποντία), *κιωφὸν τοῦ διαβόλου* τ' ὠτὶν (Πόντος), *ὄξαποδῶ* (ὁ διάβολος) κλπ. Ἀπὸ λόγους σεμνότητος πολλὰς φορὰς γίνεται ἀλλαγὴ ὀνομάτων, ὅπως π.χ. τὸ ἀνδρικό γεννητικὸ μῦριο στὰ Φάρασα τῆς Καππαδοκίας λεγόταν *ἄειπη*, *ἀφανιά* ἢ *ἀφάνητα* (βλ. Ν. Π. ΑΝΔΡΙΑΤΗ, Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φαράσων, ἈΘ. 1948, σ. 69).

2. Εὐφημιστικά εἶναι καὶ τὰ ἀτομικά ὀνόματα Νεράιδων ποῦ μᾶς παραδίδονται ἀπὸ τὴ Χίο: Ἀγλαῖα, Διαμάντω, Καλή, Χρυσώ, Ἀρετή, Σμαραγδῆ, βλ. ΣΤΥΛ. ΒΙΟΥ, Χιακαὶ παραδόσεις, Λαογραφία 8(1921-25) 445.

τὴν προσφωνήσεως μὲ καλὰ λόγια· ἂν τὴν κυνηγήσης, θὰ καταστρέψῃ ὅλα τὰ ροῦχα στὸ σπίτι σου»¹.

Στὴν Αἰτωλία, ἅμα ἰδοῦν νυφίτσα, δὲν τὴν πειράζου, ἀλλὰ τῆς λένε: «Κούκλα, θὰ σοῦ φτιάσω ρόκα», δηλαδή φορεσιά. «Σ' ἔχω καλή»². Ὅταν ὑπάρχη νυφίτσα μέσα στὸ σπίτι, οἱ γυναῖκες φοβοῦνται μὴν πάθουν κακὸ καὶ λένε: «Σὰν εἶναι γαμπρός, νὰ τοῦ δώσουμε τὴν κόρη μας, σὰν εἶναι νύφη, νὰ τὴ δώσουμε στὸ γιό μας»³.

Ἀνάλογες συνήθειες βρίσκουμε σὲ πολλοὺς λαούς. Οἱ Βεδουῖνοι π.χ. τὰ φίδια τὰ ὀνομάζου «δεσποινίδες», τὸν πίθηκο «φορέα εὐτυχίας»⁴ κτλ.

Ἀλλαγὴ γίνεται καὶ στὰ ὀνόματα ἀρπακτικῶν ζώων, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ καταστροφὲς ἀπὸ αὐτά. Στὴ Ρόδο π.χ. τὴν ἀλεπού τὴ λένε *Σταμάτα*, γιὰ νὰ σταματήσῃ τὸ κακὸ ποὺ προξενεῖ⁵.

Πολὺ διαδεδομένο εἶναι τὸ ἔθιμο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀνόματος τῶν ἀσθε-
νειῶν, γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ κακὴ ἐπίδρασή τους. *Εὐλογία* ἢ *Βλογία* ὀνομά-
ζουν συνήθως στὴ χώρα μας τὸν ἐξανθηματικὸ τύφο κάθε μορφῆς. Γιὰ τὸ ἔθι-
μο αὐτὸ γράφει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα σὲ ἐπιστολὴ του
«Τῷ ὀρφανοτρόφῳ διὰ τὴν κατασχοῦσιν λοιμῶξιν»: *Ἡ λοιμῶξις ἦν διὰ τὸ ἐ-
πάρατον πάντως εὐλογωννυμῆν εἰώθασιν ἄνθρωποι, ἵν' εὐφορώτερα κἂν γοῦν
ἀπὸ τῆς σεμνωνυμίας τοῖς κάμνουσι γίγνοιτο*⁶.

Ἀγαθὸ ἢ καλαγκάθι λέγεται γενικὰ τὸ ἔκζεμα. Τὸ ἴδιο σὲ μερικοὺς τόπους
λέγεται καὶ ἄμπελοκλάδι⁷.

Ἄλλη ἐπάρατη ἀρρώστια, ἡ ἐπιληψία, εὐφημιστικὰ καλεῖται *γλυκὴ*, τὸ
καλὸν τὸ βλοημένον, ἢ βασιλικὴ ἀρρώστια⁸.

Συνηθέστατα οἱ χωρικοὶ τῆς Κύπρου μεταχειρίζονται τὴ λ. *αἴτιον* ἀντὶ
ν' ἀναφέρουν τὴ λ. ἐπιδημία: «Τοῦτο τὸ αἴτιον ἔπκριασεν τὸν κόσμον οὔλον»⁹.
Στὴν Κύπρο ἐπίσης, ὅταν πιάσουν τὸ παιδὶ σπασμοί, λένε τὴ φράση: «Ἐλαβε
τὸ καλὸν του»¹⁰.

1. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 1473, σ. 71.

2. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 867, σ. 296.

3. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 243, σ. 5.

4. Βλ. HOFFMANN - KRAYER, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, λ. Euphemismus. Ἐβλ. καὶ Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ, ἔ.ἀ. σ. 449.

5. Λαογραφία 12(1938-48) 221.

6. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. 1, Ἰ. 1920, σ. 70, καὶ τόμ. 3, Ἰ. 1931, σ. 81 καὶ 89.

7. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 1513 καὶ ἀρ. 890, σ. 97. Στὸν ἴδιο σκοπὸ ἀποβλέπει ἡ χρῆσις τῆς ἀποτροπιαστικῆς λ. *ξορκισμένο* (δοθιήν, ἔκζεμα).

8. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 1568, σ. 64. Βλ. καὶ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λαογρ. Συμμ., τόμ. 3, σ. 81.

9. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 338, σ. 31.

10. Χειρ. ΚΕΕΛ ἀρ. 339, σ. 47.

Εὐφημιστικά ἀλλάζουν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μέσων θεραπείας. Τὸ ἀλεύρι π.χ., ποὺ μεταχειρίζονται γιὰ θεραπεία τῶν ἐγκαυμάτων, τὸ ὀνομάζουν ἄσπρο ἢ δροσερό, ἄσπρο ἀπὸ τὸ χρῶμα καὶ δροσερὸ γιὰτὶ δροσίζει ¹.

Τὸ φαινόμενο τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὀνομάτων βρίσκεται σὲ πολλοὺς λαοὺς. Στὴ Γερμανία π.χ. ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀλλάζουν τὰ ὀνόματά τους, γιὰ νὰ ἐξαπατήσουν τὸν δαίμονα τῆς ἀσθένειας ².

6. Εὐφημισμὸς καὶ λαϊκὲς ἀντιλήψεις γιὰ ταμπού

Σὲ πολλοὺς πρωτογόνους λαοὺς τὰ πρόσωπα, καθὼς καὶ τὰ πράγματα, διακρίνονται σὲ ἱερά καὶ ἀκάθαρτα. Ἄν ἔλθουν σ' ἐπαφὴ ἱερά καὶ ἀκάθαρτα, ἐπέρχεται μόλυνση· γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται ἀπόσταση μεταξὺ τους. Εἶναι ἀπαγορευμένο νὰ ἔρχονται οἱ ἄνθρωποι σὲ ἐπαφή, νὰ ἐγγίζουν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, τὰ θεωρούμενα ταμπού. Ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος μόλυνσεως. Εἶναι δύο εἶδη ταμπού, τὰ ἐκ φύσεως καὶ τὰ ἐκ μεταβιβάσεως. Στὰ πρῶτα ἀνήκουν οἱ ἀρχηγοὶ φυλῶν, οἱ πολεμιστές, οἱ τύραννοι, οἱ ἱερεῖς, οἱ γυναῖκες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς λοχείας, οἱ τάφοι κτλ. Τὸ ὄνομα ἐξάλλου ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος ἐκείνου ποὺ τὸ φέρει. Εἶναι τὸ κυριότερο μέρος τῆς ἰδιοκτησίας του. Μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὀνόματός του ὑπάρχει φυσικὸς καὶ πραγματικὸς σύνδεσμος. Τὸ ὄνομα, ἢ λέξις καθ' ἑαυτὴ, εἶναι αὐτεξούσιο ὄν, οὐσία μὲ μαγικὲς ιδιότητες ³. Ἡ προφορὰ ἐνὸς ὀνόματος ἔχει ἄμεση ἀντανάκλαση στὸ πρόσωπο ἢ τὸ πράγμα ποὺ φέρει τὸ ὄνομα αὐτό ⁴.

Γιὰ νὰ προλαβῆται τὸ κακὸ, ἐδημιουργήθη σειρά ὅλη ἀπαγορεύσεων σχετικῶν μὲ τὴν προφορὰ τοῦ ὀνόματος ὀρισμένων πραγμάτων, φαινομένων ἢ προσώπων. Πλήθος εἶναι οἱ μαρτυρίαι τοῦ εἶδους αὐτοῦ γιὰ πρωτογόνους λαοὺς. Πολλοὶ ἔχουν ἀκόμη τὸν φόβο τοῦ ταμπού. Οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν J. FRAZER ⁵ καὶ εἶναι κυρίως λαοὶ τῆς Αὐστραλίας καὶ Πολυνησίας, Φιλιππίνων, Μαδαγασκάρης, Βόρνεο κτλ. Πολὺ φοβερὸ εἶναι τὸ ταμπού τοῦ νεκροῦ. Σὲ φυλὲς τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς θάνατος εἶναι ἡ τιμωρία τῶν προφερόντων τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Σὲ φυλὲς τῆς Αὐστραλίας ἀλλάζουν τὸ ὄνομά τους ὅσοι ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸν νεκρό. Ἄλλοι πάλι ἀλλάζουν τὸ ὄνομα ζώου,

1. Χειρ. KEEA ἀρ. 1310, σ. 4.

2. HOFFMANN - KRAYER, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, λ. Namentausch.

3. Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Αἱ ψυχώσεις καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ψυχῆς, Ἀθήναι 1935, σ. 32 καὶ 186-187. Πρβ. καὶ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΝ, Ἀραί, Ἀθήνα 1929, σ. 13.

4. Αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχει τὸ λατινικὸν ῥητό: Nomen est omen, καθὼς καὶ ἡ γαλλικὴ παροιμία: Quand on parle du loup, on en voit la queue.

5. The Golden Bough, τόμ. 3 «Taboo and the Perils of the Soul» (1920), σ. 318 κ.έ.

ἂν τυχόν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ¹. Στὴν Αὐστραλία τὸ ὄνομα ποῦ παίρνει τὸ παιδί ὅταν γίνεται ἔφηβος θεωρεῖται ἀτομική του ἰδιοκτησία· γι' αὐτὸ εἶναι ταμποῦ καὶ πρέπει νὰ τηρῆται μυστικό².

Ταμποῦ εἶναι καὶ ἄνθρωποι ποῦ ἀνήκουν σὲ ὀρισμένη κοινωνική τάξη, ὅπως π.χ. οἱ Παρίαί τῶν Ἰνδιῶν, οἱ λεγόμενοι καὶ «Ἄθικτοι». Οἱ ἄνθρωποι τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων, ὅχι μόνον δὲν πρέπει νὰ τοὺς ἐγγίζουσιν, ἀλλὰ οὔτε νὰ τοὺς κοιτάζουσιν καὶ νὰ τοὺς ὀμιλοῦν. Ἀπαγορεύεται σ' αὐτοὺς νὰ παρευρίσκωνται στοὺς ναοὺς κατὰ τὶς τελετές. Ἄν «Ἄθικτος» παρευρεθῆ σὲ θυσία, τὸ ἀποτέλεσμά της ἐκμηδενίζεται³.

Ταμποῦ εἶναι, καθὼς εἶπαμε, καὶ τὰ ὀνόματα ἡγεμόνων. Τὰ ὀνόματα ἀντικειμένων ποῦ εἶναι τὰ ἴδια μὲ τὰ ὀνόματα ἡγεμόνων δὲν πρέπει νὰ προφέρωνται⁴.

Ἡ ἀπαγόρευση προφορᾶς ὀνομάτων, ἐπειδὴ τὰ ὀριζόμενα ἀπὸ αὐτὰ ἀντικείμενα ἢ πρόσωπα θεωροῦνται ταμποῦ, δὲν ἦταν ἄγνωστη στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ καὶ ρωμαϊκὸ κόσμος, χωρὶς, βέβαια, νὰ εἶναι γνωστὸς ὁ ὅρος ταμποῦ τῶν πρωτογόνων.

Ὁ Πλούταρχος στὰ Ρωμαϊκὰ Ζητήματα (278 F) ἀναφέρει χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπαγορεύσεως τῆς προφορᾶς ὀνόματος θεοῦ: *Διὰ τί τὸν θεὸν ἐκείνον, ὃ μάλιστα τὴν Ρώμην σώζειν προσήκει καὶ φυλάττειν, εἴτ' ἐστὶν ἄρρητον εἶτε θήλεια, καὶ λέγειν ἀπίρηται καὶ ζητεῖν καὶ ὀνομάζειν*⁵; ταύτην δὲ τὴν ἀπόρρητον ἐξάπτουσι δεισιδαιμονίας, ἱστοροῦντες Οὐαλέριον Σωρανὸν ἀπολέσθαι κακῶς διὰ τὸ ἐξειπεῖν. Μετὰ τὴν ἀπορία αὕτη ὁ Πλούταρχος, μὲ τὴ συνήθισμένη του μέθοδο, κάνει ὑποθέσεις, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ λογικῶς τὸ πρᾶγμα: *Πότερον, ὡς τῶν Ρωμαϊκῶν τινες ἱστορήκασιν, ἐκκλήσεις εἰσὶ καὶ γοητεῖαι θεῶν, αἷς νομίζοντες καὶ αὐτοὶ θεοὺς τινὰς ἐκκεκλήσθαι παρὰ τῶν πολεμίων καὶ μετωικηκέναι πρὸς αὐτούς, ἐφοβοῦντο τὸ αὐτὸ παθεῖν ὑφ' ἐτέρων; ὥσπερ οὖν Τύριοι δεσμοὺς ἀγάλμασι λέγονται περιβαλεῖν ἕτεροι δ' αἰτεῖν ἐγγνητὰς ἐπὶ λουτρὸν ἢ καθαρμὸν τινα προσέμποντες, οὕτως ᾗοντο Ρωμαῖοι τὸ ἄρητον καὶ τὸ ἄγνωστον ἀσφαλεστάτην εἶναι τοῦ θεοῦ καὶ βεβαιωτάτην φρουράν. Ἡ καθάπερ Ὀμήρω πεποῖηται τὸ «γαῖα δ' ἔτι ξυνή πάντων», ὅπως οἱ ἄνθρωποι*

1. Βλ. καὶ S. FREUD, Τοτέμ καὶ ταμποῦ, μετάφρ. Στ. Φερεντίνου, Ἀθῆναι (χωρὶς χρονολογία) σ. 79.

2. S. FREUD, ἔ.ἀ. σ. 40.

3. DUPRÉ, Παγκόσμιος μυθολογία, μετάφρ. Σερουῖου, Ἀθ. 1931, σ. 230.

4. HEINS WERNER, Die Ursprünge der Metapher, Λιψία 1917, σ. 77.

5. Παρόμοια ἀπαγόρευση ὑποδηλώνεται καὶ σὲ χωρίο τοῦ Μενεξένου τοῦ Πλάτωνος (238B): ὧν [Ὀλυμπίων θεῶν] τὰ μὲν ὀνόματα πρέπει ἐν τῷ τοιῷδε [σ' αὐτὴ τὴ νεκρώσιμη τελετουργία] εἶναι...

τούς θεοὺς πάντας σέβονται καὶ τιμῶσι τὴν γῆν κοινῶς ἔχοντας, οὕτως ἀπεκρύναντο τὸν κύριον τῆς σωτηρίας οἱ παλαιοὶ Ρωμαῖοι βουλόμενοι μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ πάντας ὑπὸ τῶν πολιτῶν τοὺς θεοὺς τιμᾶσθαι; Καθὼς φαίνεται, μὲ τὴ λογικὴ τοῦ μεγάλου σοφοῦ τῆς Χαιρωνείας καμιά λύση εὐλογοφανῆς δὲν μπορεῖ νὰ δοθῇ σὲ ζητήματα ποὺ ἀπαιτοῦν γνώση τῆς ἀφελοῦς λαϊκῆς διανοήσεως.

Ταμποῦ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα ἰσχυροῦ, ποὺ ἔχει κάνει κακό. Τέτοιο νόημα ἔχει, ὑποθέτουμε, χωρὶο τοῦ Ἡροδότου (Α 146), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἐλληνικοὺς ἐποικισμοὺς στὴ Μ. Ἀσία: ... ἄλλα τε ἔθνεα πολλὰ ἀναμεμείχεται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων δομηθέντες καὶ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναικας ἠγάγοντο ἐς τὴν ἀποικίην, ἀλλὰ Καίρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν φόνον αἱ γυναικας αὗται νόμον θέμεναι σφίσι αὐτῆσι ὄρκους ἐπήλασαν καὶ παρέδοσαν τῆσι θυγατρᾶσι μὴ κοτε ὁμοσιτῆσαι τοῖσι ἀνδράσι μηδὲ οὐνόματι βῶσαι τὸν ἐωντῆς ἄνδρα, τοῦδε εἶνεκα ὅτι ἐφόνευσαν σφέων τοὺς πατέρας καὶ ἄνδρας καὶ παῖδας καὶ ἔπειτα ταῦτα ποιήσαντες αὐτῆσι συνοίκεον¹.

Σχετικὲς μαρτυρίες ἔχουμε καὶ ἀπὸ τὴν Π.Δ. Στὴ θρησκευτικὴ νομοθεσία τῶν Ἑβραίων ἦταν ἀπαγορευμένη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἢ προφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ αἰωνίου ὄντος: Ὅνομάζων δὲ τὸ ὄνομα Κυρίου, θανάτῳ θανατούσθω (Λευιτικὸν ΚΔ 16). Οὐ λήψη τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ, λέγει μία ἀπὸ τις δέκα ἐντολές. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μᾶς θυμίζει τὸ λεγόμενον συχνὰ ἀπὸ λαϊκοὺς ἀνθρώπους στὴ χώρα μας: «Μὴν πιάνης τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ στὸ στόμα σου» ἢ «Μὴν πιάνης τοὺς ἀγίους στὸ στόμα σου, εἶναι ἁμαρτία».

7. Εὐφημισμὸς καὶ ὀνοματοθεσία

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὀνόματος ποὺ δίνεται στὰ παιδιά ἀκολουθεῖ συνήθως τὴν

1. Ἡ σημειωθῆ ὅτι ταμποῦ διασώζουν ὅλες οἱ πρωτόγονες θρησκείες. Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία, ἂν καὶ δὲν εἶναι πρωτόγονη, διασώζει ἀρκετὰ ὑπολείμματα ταμποῦ. Τί ἄλλο εἶναι, ἂν μὴ εἶδος ἀπαγορευμένου (ταμποῦ), καθὼς τὰ χαρακτηρίζει ὁ Μ. Ρ. NILSSON, *Geschichte der griechischen Religion*, τόμ. 1, Μόναχο 1951, σ. 66 κ.έ.) τὰ ἄβαστα ἱερὰ τὰ ἐμποτισμένα μὲ κάποια θεῖα δύναμη, ὅπως τὸ ἱερὸ τοῦ ἐν Λίμναις Διονύσου, προσιτὸ μόνον κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Χοῶν, τὴν 12ῃ Ἀνθεστηριῶνος, ὁ περιφραγμένος τάφος τῆς Ἰπποδαμείας στὴν Ὀλυμπία, προσιτὸς μόνον στὶς γυναῖκες ποὺ πρόσφεραν τὴν ἐτησία θυσία, ὁ ναὸς τῆς Κόρης στὴ Μεγαλόπολη, προσιτὸς πάντοτε στὶς γυναῖκες καὶ μόνον μιὰ φορὰ τὸ ἔτος στοὺς ἄνδρες κτλ. Καὶ ἄλλες ὅμοιες ἀπαγορεύσεις μᾶς παραδίδονται ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς, ὅπως τὸ μὴ ἐπιψαύειν τάφον (Ἡσιόδου Ἔργα 750-51 βλ. καὶ Σοφ. Αἴας 1372 κ.έ.), ἢ ἀπαγόρευση σὲ μολυσμένον ἀπὸ αἶμα νὰ ἐγγίσῃ τοὺς ἐφεστῖους θεοὺς (Αἰνεῖας Π, 717). Καὶ ὀνόματα ταμποῦ μαρτυροῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Δὲν πρόσφεραν π.χ. τὰ ὀνόματα ὀρισμένων προσώπων, ὅπως τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ εἰδικὲς ὑπηρεσίες κατὰ τὴν τέλεση τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων κτλ.

παράδοση τῆς οἰκογενείας: Ὁ ἀνάδοχος, σὲ συνεννόησι με τοὺς γονεῖς, δίνει στὸ βρέφος τὸ ὄνομα τοῦ πάππου ἢ τῆς μάμμης ἢ κάποιου προσφιλοῦς μέλους τῆς οἰκογενείας ποὺ ἔχει πεθάνει, ἢ τὸ ὄνομα ἀγίου προστάτου τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωριοῦ ἢ τοῦ ἀγίου ποὺ ἔτυχε νὰ γιορτάζη κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς βαπτίσεως¹. Πολλὲς φορές ὅμως ὁ ἀνάδοχος, ἐὰν δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοῦ παιδιοῦ, δίνει τὸ δικό του ὄνομα ἢ τὸ ὄνομα κάποιου ἱστορικοῦ προσώπου, ποὺ νὰ ἐντυπωσιάζη.

Ἡ ἐτυμολογία πλείστων βαπτιστικῶν ὀνομάτων δείχνει ὅτι στὴν ἀρχὴ τοὺς ἐδήλωναν εὐφημιστικὴ διάθεσι τοῦ ὀνοματοθετοῦντος νὰ συντελέσῃ με τὸ διδόμενον ὄνομα στὴ μελλοντικὴ προκοπὴ τοῦ λαμβάνοντος τὸ ὄνομα. Τέτοια ὀνόματα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὡς σήμερα: Ἀγαθοκλῆς, Ἀριστοκλῆς, Περικλῆς, Μεγακλῆς, Ἀνδροκλῆς, Θεμιστοκλῆς, Σοφοκλῆς, Ἀριστείδης, Εὐκλείδης, Ἀριστοτέλης, Καλλισθένης, Καλλίας, Καλλίχορος, Καλλίμαχος, Δημοσθένης, Ἑλπινίκη, Εὐτέρπη, Καλλιόπη, Κλεοπάτρα, Πολυκράτης, Φιλοκλῆς, Εὐρύκλεια, Ἑλπινίκη κτλ.

Τὴν αὐτὴ εὐφημιστικὴ διάθεσι ἔδειχναν στὴν ἀρχὴ τοὺς καὶ τὰ ὀνόματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ πολυτίμους λίθους: Ἀδαμάντιος, Ἀργυρῶ, Ἀσημίνα, Ζαφείριος, Μαλάμω, Σμαράγδα, Φλωροῦ, Χρυσός. Ἄλλα ὀνόματα πάλι με τὴ σύνθεσή τοὺς ὑποδήλωναν ἀρχικὰ τὴν εὐχὴ τοῦ ὀνοματοθετοῦντος νὰ γίνῃ προστατευόμενος τῶν θεῶν ὁ λαμβάνων τὸ ὄνομα. Ἴδου μερικὰ παραδείγματα: Ἀπολλόδωρος, Ἀπολλοφάνης, Ζηνόδοτος, Ζηνόδωρος, Διόδωρος, Διογένης, Ἡρόδοτος, Ἡρακλῆς, Ἡρόδωρος, Ἑρμόδωρος, Ἑρμογένης, Ἀθηνόδωρος, Ἀθηνογένης, Ἀρτεμίδωρος, Ἡφαιστίων, Μητρόδωρος, Δημήτριος, Θεαγένης, Θεόφιλος, Θεοχάρης, Χριστόφιλος, Χριστόδουλος, Χριστόφορος κτλ.

Εὐφημιστικὴ καὶ εὐχετικὴ ἔννοια εἶχαν στὴν ἀρχὴ καὶ τὰ βαπτιστικά ποὺ προέρχονται ἀπὸ ὀνόματα πτηνῶν, ἀνθέων ἢ φυτῶν. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ δίνονται κυρίως σὲ γυναῖκες: Γερακίνα, Παγώνα, Πέρδικα, Περιστέρα, Ἀνθή, Βαρσαμῶ, Γαρουφαλλιά, Δάφνη, Κρινιώ, Κυπαρέσσα, Μαργαρίτα, Μηλιά, Μυρσίνη, Τριανταφυλλιά κτλ.²

Εὐφημισμὸ θέλουν νὰ ἐκφράσουν καὶ τὰ ὀνόματα ποὺ ἔχουν ἐτυμολογικὴ σχέση με τίς ὀνομασίαις ψυχικῶν ἀρετῶν: Ἀρετῆ, Ἀριστος, Εὐφροσύνη, Καλή, Χαρά, Ἀγάπη, Ἑλπίς. Εὐφημιστικὰ καὶ εὐχετικὰ μακροζωίας καὶ υγείας εἶναι τὰ ὀνόματα Ζώης, Πολυζώης, Πολυχρόνης, Σταμάτης, Στέργιος,

1. Βλ. καὶ ΠΑΝΑΓΗ ΛΩΡΕΝΤΖΑΤΟΥ, Κεφαλήνων βαπτιστικά ὀνόματα διπλᾶ, Λαογραφία 2 (1910-11) 298 κ.έ. ΑΘΑΝ. ΜΠΟΥΤΟΥΡΑ, Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα, Ἀθῆναι 1912. Πρβ. καὶ ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων, Λαογραφία 5 (1915-16) 333 κ.έ. Βλ. καὶ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, ἔ.ἀ. σ. 450 κ.έ.

2. Βλ. καὶ Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, ἔ.ἀ. σ. 481 κ.έ.

Πανταζής, Ζήσης, Καλομοίρης, Καλομοίρα, Σιδέρης¹, Πολύμερος, Καλημέρης, Καλησπέρης, Καλόγνωμος.

8. *Ἡ ἔννοια τοῦ εὐφημισμοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὴ θεολογικὴ ἀντίληψη*

Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται σὲ ὑψηλότερη πνευματικὴ βαθμίδα οἱ εὐφημιστικὲς λέξεις παύουν νὰ ἔχουν τὴ μαγικὴ δύναμη, ποὺ τοὺς ἀποδίδει ὁ κατὰ τὸν πρωτόγονο μηχανισμό διανοήσεως σκεπτόμενος ἄνθρωπος, καὶ διατηροῦν μόνον τὴν ἀξία τους ὡς μέσα καλῆς συνεννοήσεως καὶ καλῆς ψυχικῆς ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Τὴν εὐφημία πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον συνιστᾷ ὁ Πλάτων στοὺς Νόμους (717 c-d): *Παρὰ δὲ πάντα τὸν βίον ἔχειν τε καὶ ἐσχηκέναι χρὴ πρὸς αὐτοῦ γονέας εὐφημίαν διαφερόντως, διότι κούφων καὶ πτηνῶν λόγων βαρυτάτη ζημία—πᾶσι γὰρ ἐπίσκοπος τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐτάχθη Δίκης Νέμεσις ἄγγελος—θυμουμένοις τε οὖν ὑπέκτειν δεῖ καὶ ἀποπιμπλάσι τὸν θυμὸν ἐάν τ' ἐν λόγοις ἐάν τ' ἐν ἔργοις ὀρθῶσι τὸ τοιοῦτον... Σὲ ἄλλο χωρίον ὁ Πλάτων τὴν ἀρετὴν ὀρίζει «εὐαγωγίαν ψυχῆς πρὸς τοὺς λόγους ἢ τὰς πράξεις» (Ἵοροι 413 b): *εὐγένεια ἀρετὴ εὐγενοῦς ἤθους· εὐαγωγία ψυχῆς πρὸς λόγους ἢ πράξεις.**

Καθαρὰν γλῶσσαν συνιστᾷ καὶ ὁ Χρυσόστομος, ποὺ βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ χριστιανικὴ ἄποψη: *καθαρὰν φύλαττε τὴν γλῶτταν αἰσχυρῶν καὶ ὕβριστικῶν ρημάτων, βλασφημίας, ἐπιπορίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. Καὶ γὰρ ὀλέθριον [τὴν γλῶτταν] ἐπὶ λουδορίας καὶ ὕβρεις καὶ εὐτραπελίας μετὰγειν. (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Κατηχητικὸς Β' β' στ. 233-234. Βλ. Ν. Γ. Πολίτη, Λαογραφία 8 [1921-25] 7).*

Ὀλίγους αἰῶνες ἀργότερα τὴν ἠθικὴν ἄποψη τοῦ εὐφημισμοῦ τονίζει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβολαὶ εἰς Ὅμηρον Ὀδυσσ. α 121): *Ἔστι τὸ σχῆμα εὐφημισμὸς ἀγαθῆ κλήσει περιστέλλων τὸ φαῦλον ὥσπερ καὶ τὰς Ἐρινῦς, Εὐμενίδας διὰ τὸ εὐφημον κατωνόμαζον, καίτοι δυσμενεῖς οὔσας.*

Ἀπὸ τῆ σύντομης ἀνάλυσης τοῦ θέματός μας διαφαίνεται, νομίζω, ἡ πίστη στὴ μαγικὴ δύναμη τῶν ὀνομάτων καὶ τοῦ λόγου γενικὰ, καθὼς καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανικήσῃ μὲ αὐτὴ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις ἢ νὰ τίς κάμῃ ἀκίνδυνες γιὰ τὴ φθαρτὴ του ὑπαρξῆ. Ὁ εὐφημισμὸς, μέσο ἀποδιώξεως τοῦ κακοῦ καὶ ἐπιτυχίας τοῦ ἀγαθοῦ, χρησιμοποιεῖται σὲ διάφορες βαθμίδες καὶ ἀπὸ τὸν πρωτόγονο καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμένον ἄνθρωπο. Στὸν πρωτόγονο ὅμως ἄνθρωπο παραμένει ἐπὶ αἰῶνες τὸ μέσο ἐκφράσεως δέους καὶ σεβασμοῦ πρὸς τίς δαιμονικὲς δυνάμεις ποὺ τὸν παραμονεύουν καὶ τίς ὁποῖες ὀφείλει νὰ κολακεύσῃ, γιὰ νὰ τοῦ εἶναι καλόβουλες καὶ προστατευτικὲς· στὸν πολιτισμένο

1. Βλ. καὶ H. Ploss, *Das Kind*, τόμ. 1ος, Λιψία 1911, σ. 438.

ἄνθρωπο ὁ εὐφημισμός, ὅσο καὶ ἂν διατηρῇ πρωτόγονα μαγικά στοιχεῖα, γίνεται μὲ συνείδηση καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἀρμονικῆς συμβιώσεως. Δὲν εἶναι πλέον μαγικὴ ἔκφραση, ἀλλὰ σχῆμα λόγου· «ἀγαθῇ κλήσει περιστέλλων τὸ φαῦλον», καθὼς λέγει ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης.

Θεσσαλονίκη

Δ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ